

אבן, שמש וצל: תעלומת התרבות המגליתית במלטה

מסע אל העבר אל המבנים העצומאיים
העתיקים בעולם (2500-5300 לפנה"ס)

ישראל ארכיאולוגיה, כנס תגליות היסטוריות

שחר האדריכלות המונומנטלית

מורשת עולמית

מוגדרים על ידי אונסק"ו כיצירות מופת אדריכליות ייחודיות שניצבו עצמאית העתיקות בעולם.

היקף אדיר

למעלה מ-30 מתחמי מקדשים שנבנו על ידי אוכלוסיית אי מבודדת המונה כ-8,000 עד 10,000 איש בלבד.

קדומים יותר

הוקמו למעלה מאלף שנים לפני הפירמידות במצרים וסטונהנג' באנגליה.

גל החיים של תרבות המקדשים

עולם החיים: בנייה מאבן מקומית

אבן גיר גלוביגרונה (Globigerina Limestone)

- שימוש: עיצוב הפנים, בלוקים פנימיים, מזבחות ותבליטים.
- מאפיינים: אבן רכה הניתנת לגילוף עדין, אך רגישה מאוד לפגעי מזג האוויר.

אבן גיר אלמוגית קשה (Coralline Limestone)

- שימוש: בניית הקירות החיצוניים והחזיתות העצומות.
- מאפיינים: עמידה בפני רוחות הים, קשה לסיתות, מספקת הגנה מבנית.

משקלן של חלק מהאבנים מגיע לעשרות טונות, והן הוצבו ללא שימוש בגלגל או כלי ברזל.

האבולוציה של הצורה: מעלה תלתן למבוך

**שלב 3: שש אפסידות
(קומפלקס מלא)**

- שיא המורכבות בשלב טרשין. שלושה זוגות סימטריים של אפסידות באורך כולל של 23 מטרים.

שלב 2: ארבע וחמש אפסידות

- הוספת מסדרון המשכי ויצירת מפלסים נוספים (לדוגמה: חג'ר אים).

שלב 1: שלוש אפסידות (Trefoil)

- צורה דמוית עלה תלתן (לדוגמה: המקדשים המוקדמים בג'נטיה וטא' חגרת).
- חלל מרכזי אחד ממנו יוצאים שלושה חדרים מעוגלים.

מטריצת המקדשים: ארבעת עמודי התווך

ממצא בולט	מאפיין מרכזי	מיקום	מקדש
<p>דגם אבן מיניאטורי של מקדש </p>	<p>מגדל הענקים - העתיק ביותר (3600 לפנה"ס) </p>	<p>גוזו </p>	<p>ג'גנטיה (Ġgantija) </p>
<p>ונוס ממלטה (צלמית חרס) </p>	<p>חזית יוצאת דופן וגלושה לרוחות </p>	<p>מלטה, על צוק </p>	<p>חג'ר אים (Ħaġar Qim) </p>
<p>לוחית השנתות (Tally) </p>	<p>התאמה אסטרונומית מדויקת </p>	<p>מלטה, עמק סמוך לים </p>	<p>מנאיידרה (Mnajdra) </p>
<p>פסל עצום (חצי גוף תחתון) </p>	<p>המורכב והמאוחר ביותר, מרובה ספירלות </p>	<p>מלטה (שטח עירוני) </p>	<p>טרשין (Tarxien) </p>

הקוסמוס באבן: הדיוק הסולארי של מנאידרה

היפוך קיצי
(Summer Solstice)

היפוך חורפי
(Winter Solstice)

שוויון הסתיו והאביב
(Equinox)

הידע האסטרונומי של בוני המקדשים מעיד על הבנה עמוקה של תהלוכת העונות, כנראה לצורכי חקלאות וטקסים דתיים.

לוח השנה הפרהיסטורי: ספירת הכוכבים

המצא:	עמודים בכניסה לאפוידה הפנימית במנאייזרה עליהם שורות של חורים קדוחים (Tally).
השערה:	סימון ימים או מעקב אחר הזריחה ההליאקית של כוכבים בהירים (כמו קבוצת הפליאדות וההיאדות).
המדע מדבר:	חקירה סטטיסטית מודרנית (עם סובלנות של יום אחד לאי-ודאות) הראתה כי ההסתברות שמדובר בהתאמה מקרית בין החורים לזריחת הכוכבים היא 0.0014 בלבד. 0.0014 בלבד.
מסקנה:	זוהי עדות חומרית פוטנציאלית למדידת זמן מכוונת באמצעות כוכבים בלב התקופה הניאוליתית.

עולם החיים (Above)

- שמש, אור, חללים פתוחים.
- אדריכלות אקטיבית: בנייה באבני ענק החוצה.
- חיבור לעונות השנה ולחקלאות.

למעלה ולמטה: הדואליות המלטזית

עולם המתים (Below)

- חושך, צללים, אוכרה אדומה (דם/לידה מחדש).
- אדריכלות שלילית: חציבה פנימה לתוך סלע תת-קרקעי (היפוגאום).
- קבורה קולקטיבית ופולחן אבות.

ההיפוגאום של חאל-ספליאני: ממלכת השאול

מבנה תת-קרקעי חצוב בסלע המשתרע על פני 500 מ"ר, ששימש לקבורה ופולחן, ומגיע לעומק של 11 מטרים.

1

המפלס העליון

החל מ-4000 לפנה"ס. חללים טבעיים שהורחבו, משמש כאזור מעבר מהשטח אל העולם התחתון.

2

המפלס התיכון

שיא האמנות. קירות צבועים במוטיבים ספירליים של אוכרה אדומה. כולל את "חדר האורקל" בעל אקוסטיקה ייחודית מהדהדת לטקסים מוזיקליים.

3

המפלס התחתון

מדרגות המובילות לחדרים נפרדים על ידי מסכי אבן, שם נטמנו העצמות (קבורה קולקטיבית המחזקת סולידריות).

מעגל שארה: סודות מהקריסה

- אתר קבורה ופולחן תת-קרקעי באי גוזו, שתקרתו קרסה בפתאומיות וקברה יחד איתה את סודות הטקס.
- נמצאו קמעות גרזן, פיגמנטים אדומים, כלי עצם, ופיסות רבות של עצמות בעלי חיים (עדויות למשתאות אבל/קורבנות).

בובות הפולחן:

מקבץ של תשע 'דמויות מקל' מאבן (Stick Figures). חסרות מין, מסוגננות בכבדות. חלקן לא מסוגלות לעמוד בעצמן, מה שמרמז כי שימשו כבובות קדושות שהווחזקו ביד במהלך טקסי הלוויה.

בשר ורוח: טקסונומיה של אמנות מקודשת

המופשט והמפלצתי (The Abbreviated)

- צורות מינימליסטיות, סמלים פאליים, ייצוגים חיותיים, וכפתורים זעירים במקום גפיים.
- דוגמה: דמויות המקל משארה.

ייצוג האבות (The Seated/Sleeping)

- דמויות 'שמנות', נטולות מגדר מובהק, לבושות חצאיות קפלים מורכבות, לעיתים חסרות ראש.
- דוגמה: האישה הנמה, הזוג המסתורי. מייצגות כנראה אבות קדמונים, לאו דווקא אלים.

הריאליזם (The Naturalistic)

- דמויות בעלות פרופורציות טבעיות ומדויקות.
- דוגמה: ונוס של חג'ר אים.

תעלומת הזוג המסתורי

1. **ספת הישיבה:** בני הזוג יושבים על דרגש הדומה מאוד לזה של פסל 'האישה הנמה'.
2. **חפצי פולחן:** דמות אחת מחזיקה ילד קטן (או דמות זעירה) בחיקה, והשנייה מחזיקה גביע.
3. **תסרוקות ולבוש:** חצאיות קפלים מתרחבות ותסרוקות עם 'קוקו' בעורף.
4. **פיגמנטים:** שרידים של אדום, צהוב ושחור, המעידים כי המקדשים היו בעבר עמוסי צבע.
5. **חסרי ראש:** שכיח בפסלים אלו—אולי כדי לאפשר החלפת ראשים, או כתוצאה מהשחתה מכוונת (איקונוקלאזם).

ריאליזם חריג: ונוס ממלטה

- נתגלתה בשנת 1839 בחדר הראשון של חג'ר אים, תחת לוח אבן שעליו ספירלות.
- גובהה 13 ס"מ בלבד, עשויה מחימר (בניגוד לאבן של רוב הפסלים).
- היא שוברת את הסטריאוטיפ של 'הנשים השמנות' המלטזיות: בניגוד להן, היא מציגה מאפיינים אנטומיים מדויקים וריאליסטיים להפליא.
- תפקידה האמיתי (דתי, טקסי, או סמלי) נותר בגדר תעלומה, אך היא מצביעה על גיוון סגנוני עצום בתקופה הניאוליתית.

שפת הספירלות האדומה

תבליטי טרשין: בנוסף לדמויות
אנושיות, המקדשים עוטרו בעושר
בעושר של תבליטי אבן המציגים
בעלי חיים (כבשים, חזירים)
ודגמי ספירלות.

משמעות הספירלה: נחשבת
לסמל של חיים, פריון, וה'אלה
הגדולה'. יש חוקרים הרואים בה
תיאור מופשט של טבור הארץ
או רחם אימהי.

דם ואדמה:

השימוש הנרחב באופרה
באוכרה אדומה בחללים התת-
קרקעיים נועד כנראה לדמות דם
או חיים, בטקסים שקשרו בין
מוות ללידה מחדש.

2500 לפנה"ס: הדממה הפתאומית

"לא ניתן למצוא להם יורש...
אנו יודעים בוודאות כיצד הם לא
מתו, אך נותרנו בחוסר ודאות
לגבי הסיבה ללכתם."
– פרופ' אנתוני בונאנו
(אוניברסיטת מלטה)

- לאחר 1,100 שנים של שגשוג פנומנלי, תרבות
בוני המקדשים פשוט נעצרת.
- אין המשכיות מובהקת, אין כלי נשק שמעידים על
פלישה, ואין יורש תרבותי.
- האיים נכנסים למה שארכיאולוגים מכנים
"תרדמת חורף ארוכה" עד הגעת מתיישבי
תקופת הברונזה (שלא הותירו
הבויתו מבנים מונומנטליים כאלה).

מדוע הם נעלמו?

ארבע התיאוריות המובילות

מגפה

- וירוסים או חיידקים שהובאו על ידי מהגרים חדשים מסיציליה.
- לאוכלוסיית האי המבודדת לא הייתה חסינות טבעית, מה שהוביל לתמותה מהירה.

קריסה אקולוגית

- בצורת ממושכת שחיסלה את מקורות המים.
- דלדול אדמה וחקלאות עקב ניצול יתר על ידי אוכלוסייה של 10,000 איש.

מתיחות חברתית

- מאמץ ארגוני עצום לתחזוקת המבנים והאליטות והאליטות הכוהניות, שהוביל למרידה או שחיקה תרבותית.

קיצוניות דתית

- אובססיה לפולחן ולבניית מקדשים ששאבה את כל משאבי הקהילה.
- תיאוריית 'אי הפסחא': מערכת פולחנית שקרסה תחת כובד משקלה שלה.

לקח מאי קדום בסביבה שבירה

התרבות המגליתית של מלטה היא מיקרו-קוסמוס של האנושות עצמה.

היא מדגימה כיצד מערכות אקולוגיות קטנות וסגורות יכולות לתמוך ביצירה אנושית עוצרת נשימה, אך נותרות פגיעות לחלוטין לשינויים סביבתיים וביולוגיים.

גם היום, חקר קריסתם מלמד אותנו על גבולותיהם של משאבים טבעיים ועל החוסן הנדרש כדי לשרוד. 'על ידי הבנת אופן היעלמותם, נוכל אנו להבין כיצד לשגשג.'